

Inhoud

3. Bij deze bundel
drs. J. Greven
5. Het oude lied in een nieuwe eeuw
prof. dr. ir. A. van den Beukel
9. De omslag - een godsdienstsociologische schets
dr. M. B. ter Borg
13. Pleidooi voor een dubbelburgerschap
prof. dr. R. de Bruyn
17. 2000 jaar christendom.
Welke grote thema's zullen een uitdaging opleveren voor het christendom en haar eigen traditie?
prof. dr. H. M. Dupuis
19. Een cultureel-economisch perspectief op de toekomst
prof. dr. A. Klamer
23. De belangrijkste jongerentrends op weg naar het volgend millennium
M. Kleijne
27. De christelijk erfenis in de 21e eeuw
dr. H. M. Kuitert

Verantwoording

Deze bundel kwam tot stand op initiatief van de NCRV. Het jaar 2000 is voor de Westerse mens een markeringspunt. Voor een omroep doet zich de vraag voor op welke wijze hij daar aandacht aan moet geven. Voor een christelijke omroep komt daarnaast de vraag naar voren welke betekenis we toekennen aan 2000 jaar christendom. En welke grote thema's het komende millennium aan de orde zullen komen.

De NCRV vroeg zeven wetenschappers uit verschillende vakdisciplines op die vragen in te gaan. Het resultaat is deze bundel met een voorwoord van Jan Greven.

- • • Natuurlijk, de geschiedenis van de mensen en de wereld waarop zij wonen gaat haar eigen gang. Het jaar 2000 is niet meer dan een willekeurig punt. Waarom zou je daarom spreken van een omslag?

Rationeel is dat allemaal geheel juist, en toch zal de oudjaarsavond van het jaar 1999 anders zijn dan van alle andere jaren in deze eeuw. Het maakt nu eenmaal verschil of je een jaar afsluit of een eeuw, laat staan een millennium.

De behoefte om een balans op te maken zal veel sterker zijn. Net zo goed als de behoefte vooruit te kijken.

Waarbij wel opvalt, dat er weinig animo is om verder dan pakweg twintig, vijfentwintig jaar vooruit te kijken.

Lineair doorgeredeneerd lijkt de mensheid immers op een ramkoers te zitten. De wereldbevolking neemt toe, de grondstoffen nemen af. Minder zal gedeeld moeten worden door meer. Dat kan eigenlijk niet goed gaan.

In het eerste essay van deze bundel somt de Delftse emeritus hoogleraar A. van den Beukel een aantal van dit soort ramscenario's op. Of het nu om de economisering van het leven gaat of om de toekomst van de genetische manipulatie, al die ontwikkelingen hebben met elkaar gemeen, dat de waarde van de mens als uniek individueel wezen er door onder druk komt te staan. Van den Beukel vindt daarom het christendom in deze tijd uitermate relevant. Weliswaar verschaft het christendom geen kant en klare oplossingen voor de problemen, maar het biedt wel basisnoties, die voor die oplossingen onontbeerlijk zijn.

Godsdienstsocioloog Meerten ter Borg is vervolgens heel wat minder zeker over de waarde van het christendom. Of liever gezegd over de waarde van het christendom als het 'traditionele Christelijke programma voor het oude trouwe publiek'. Het christendom moet zich daar niet meer toe beperken, maar zich instellen op een pluriforme cultuur met een veelheid van godsdienstige stromingen. Toch is het christendom in zo'n cultuur meer dan één van de vele zingevingen, die komen en gaan al naar gelang de mode van het moment. De christianisering van de Westerse cultuur van de laatste duizend jaar, we sluiten per slot een millennium af, was een geweldig evenement, vergeleken waarbij de secularisering van de laatste honderd jaar niet meer is dan een rimpeling. Ter Borg ziet religie als een cultureel fenomeen en pleit er daarom voor om te schakelen van een kerk-geschiedenis naar een cultuur-geschiedenis van het christendom.

Eenzelfde pleidooi voor omschakeling, maar dan op een heel ander gebied vinden we in het essay van de econoom R. de Bruyn, die mensen in hun werk wil revitaliseren. Als tegengif tegen het apathisch ondergaan van de bedrijfseconomische 'global challenge', maar ook als tegengif tegen apathie en vlucht in een pseudowereld. Er moet een continue revisie komen in de richting van meer kwaliteit van de arbeid en meer kwaliteit van het leven. Immers 'zinnvolle arbeid is een levensrecht voor iedereen'. De Bruyn ziet enorme opgaven voor bedrijven en naties om op dat punt vooruitgang te boeken.

Of we op dat punt vooruitgang zullen boeken in de komende eeuw, is voor de hoogleraar medische ethiek Heleen Dupuis nog maar de vraag. Zij ziet de hebzucht van de mensen als één van de grootste risico's in de volgende eeuw. Daarom zal elke samenleving een balans moeten vinden tussen ruimte voor eigendom en vermogensontwikkeling. Of het ooit zal komen tot zo'n balans? Dupuis is er niet optimistisch over, zoals ze überhaupt niet optimistisch is over de ontwikkelingen in de komende eeuw. Ze vreest dat de bevolkingsgroei uit de hand loopt, ze ziet de aanslag op het individu als risico van de groei van de wetenschap. Wel is ze ervan overtuigd dat al die ontwikkelingen grotere morele inspanningen meer nodig maken dan ooit tevoren. Maar over de vraag of het christendom op dat punt een rol kan spelen, is ze heel voorzichtig. "Het zou mogelijk kunnen zijn dat het christendom wellicht weer een heropleving kan verwachten", zo omschrijft ze haar reserves daarover. Voorzichtiger kun je het niet zeggen. Maar ze weet eigenlijk niet precies welke kant het heen zal gaan. Ook een terugkeer van een strakke, uniforme moraal acht ze verre van ondenkbaar.

Econoom Arjo Klamer ziet heel andere ontwikkelingen en hij doelt dan op het neo-traditionalisme dat volgens hem aan het doorbreken is. Hij bedoelt daarmee dat hij een opleving ziet van de belangstelling voor de menselijke groep waartoe men behoort of wil behoren. De modernistische mens was daar totaal niet in geïnteresseerd. Die had een leefwereld ontworpen vol met schotten: kunsten, wetenschappen, markt, kerk, alles keurig in compartimenten verdeeld. Het post-modernisme heeft die scheidingswanden afgebroken met als resultaat grote verwarring en ontkenning van welke identiteit dan ook. Klamer ziet het hele idee van de globalisering: iedereen vooral wereldburger met de soevereiniteit van de eigen staat op het tweede plan, als een direct gevolg

• • • 1. Het jaar 2000

Al tientallen jaren is het jaar 2000 een magisch markeringspunt in het bewustzijn van de Westerling. Al tientallen jaren voegen mensen, die hun zaak, of hun statement, hun politieke partij of wat dan ook, een magische glans willen geven, er het woord 2000 aan toe. Nog steeds is dit getal belangrijk. Er zijn horloges te koop die exact aangeven hoeveel seconden we nog van dat magische punt afzitten.

Toch is 2000 niet meer wat het geweest is. Er wordt meer geschreven over de 21ste eeuw dan over het jaar 2000. Naarmate het nadert wordt het alledaagser en daarmee juist minder een tot de verbeelding sprekend markeringspunt. 20 jaar geleden, toen het rapport van de Club van Rome verscheen en de wapenwedloop onbeheersbaar leek, vroeg ik me vaak af of we het jaar 2000 zouden halen. Dat soort gedachten lijkt voorbij. Steeds meer wordt er op gewone manier gerekend met het jaar 2000-zoveel. Het jaar 2000 zal zeker van belang blijven als markeringspunt, er zal buitengewoon veel herdacht worden, teruggezien, vooruitgeblikt, feest gevierd. En dat was het dan. Het zal vergelijkbaar zijn met de viering van 50 jaar bevrijding in 1995. Een echte magische grens zal het niet blijken te zijn. Wat dat betreft verschilt het jaar 2000 essentieel van het jaar 1000. Toen dacht men nog magisch, toen zag men de tijdrekening nog als iets goddelijks, toen verwachtte men de terugkeer van de Heer. Zo denkt men niet meer. Een minderheid verwacht de terugkeer van Jezus op aarde op korte termijn, het magische wereldbeeld heeft plaats gemaakt voor een wetenschappelijke en de tijdrekening wordt gezien als een afspraak, als een conventie.

2. De Christelijke traditie

Het millennium dat we op het punt staan af te sluiten is er één van een zeer bewogen geschiedenis. Let wel: geschiedenis. Misschien zijn er in het verleden meer bewogen perioden geweest; we weten er alleen veel minder van, omdat het niet is vastgelegd. Het eerste millennium is maar zeer ten dele geschiedenis geworden. Het tweede millennium is goed te overzien en daarom een bron van documentaires.

Het is de geschiedenis van de christianisering van de Westerse samenleving. Een groot aantal christelijke waarden (dat wil zeggen, waarden, die door de christelijke kerk of christelijke inspiratie langzaam zijn doorgevoerd) zijn gemeen goed geworden. Te denken valt hier aan een notie van individualisme (mensen hebben een individueel

geweten, zijn als individu verantwoording schuldig, aan God, of aan welke instantie ook), de notie van gelijkheid (mensen zijn gelijk, eerst voor God, maar sinds de Franse revolutie ook voor de wet); een notie van solidariteit (mensen zijn elkaars broeders, en ze zijn voor elkaars lot verantwoordelijk). Zo kunnen we doorgaan. Het gaat om christelijke waarden, die voor een deel door anti-christelijke mensen zijn doorgevoerd. Velen zijn overigens anti-christelijk geworden, omdat de kerk(en) vaak de moed of de kracht misten om zelf hun waarden door te voeren. In gesecculariseerde vorm hebben de belangrijke christelijke waarden uiteindelijk nu hun plaats in de cultuur gevonden.

Deze christianisering van de laatste 1000 jaar is een geweldige culturele ontwikkeling. Daarbij vergeleken is het secularisatieproces van de laatste 100 jaar een rimpeling in de geschiedenis.

Van het belang van deze christianisering van het Westen is men zich momenteel niet zo sterk bewust, omdat het de laatste honderd jaar is verdrongen door een ander proces: dat van de verwetenschappelijking. Niet zozeer de wetenschap zelf heeft het wereldbeeld van de mensen veranderd, als wel toepassingen. De vervoers- en informatie-technologie hebben de samenleving en de cultuur een volkomen ander aanzien gegeven. Dat geldt in even sterke mate voor de mechanisering en de automatisering van de productie. De toepassingen van de biologie hebben voor een gigantische bevolkingsexplosie gezorgd.

Het is wellicht de moeite waard om hier eens tegenover te zetten, in welke mate de christianisering de laatste duizend jaar het aanzien van de wereld veranderd heeft.

3. De toekomst der religie

De wetenschappelijke revolutie heeft lange tijd vele geleerden doen geloven dat de godsdienst door de wetenschap weggevaagd zou worden. Van deze opinie - vaak was de wens de vader van deze gedachte - is men langzamerhand aan het terugkomen. We kunnen niet langer één proces waarnemen van een neergaande, of van een opgaande religiositeit. In het spanningsveld tussen de religie en de maatschappij zullen vele processen aan de gang zijn; sommige daarvan zullen de religie bevorderen, andere zullen de religie schaden. Religie zal een belangrijke issue zijn in de eerste decennia van de volgende eeuw. Daarbij dient men te bedenken dat de religie, althans in West-Europa, is gedepolitiseerd. Hij heeft zijn geïnstitutionaliseerde politieke macht grotendeels verloren. De maatschappelijke

invloed van religie zal zeer divers zijn. Zoals het christendom tot zowel progressiviteit als conservatisme aanleiding heeft gegeven, zo zal de religie ook in de toekomst tot alles, en zijn tegendeel, inspireren. Ik zie, voor de 21ste eeuw, een aantal trends met betrekking tot religie, die elkaar gedeeltelijk zullen versterken, en gedeeltelijk ook verzwakken. Daarbij moet ik uiteraard een flinke slag om de arm houden. De toekomst is nu eenmaal niet te voorspellen.

3.1 Ontkerkelijking

Het proces van ontkerkelijking zal onverminderd, en door de vergrijzing zelfs enigszins versneld, doorgaan. Hier sluit ik me aan bij het rapport van het Sociaal Cultureel Planbureau, dat verwacht dat in het jaar 2020 nog slechts 25% van de mensen lid van de kerk zal zijn. Dit hoeft een nieuw elan niet in de weg te staan. Het hoeft ook niet te betekenen dat religie voor de mensen niets meer betekent.

3.2. Revitalisering

De religie zal op onderdelen grote bloei doormaken. Uit allerlei overwegingen (nostalgie; esthetische overwegingen; mystiek etc) zullen nieuwe "klanten" zich naar de religies en ook naar de kerken wenden. De diversiteit in de instituties zal toenemen, zeker als het aanbod van de kerken in dezen differentieert. Er moeten (en er zullen) vele vormen van kerk zijn naast elkaar gaan bestaan. De ene kerk zal levensbeschouwelijk georiënteerd zijn, de andere kerk zal zich richten op pracht en praal, een derde kerk zal een soort politieke actiegroep zijn. We zullen af moeten van één idee van wat een kerk is. We zullen ook af moeten van het traditionele beeld van de kerkganger. Er zullen vele soorten kerkgangers zijn, en mensen zullen niet hun hele leven kerkganger zijn. Een tijdje zullen ze kerkganger zijn, en dan weer eens een tijdje niet. Daarbij moet men ook rekening houden met de post-materialistische levenshouding. In de westerse wereld hoeft men niet bezorgd te zijn om zijn puur fysieke overleven. Dat probleem is (voorlopig) opgelost. Ging men vroeger naar de kerk, ook om erbij te horen en zo de fysieke kwetsbaarheid te verminderen, nu gaat men, als men gaat, uit pure interesse. Daarbij heeft men ook meer belangstelling gekregen voor immateriële zaken. Men praat er vaak over. Het is, door de depolitisering en de individualisering, ook een steeds ongevaarlijker onderwerp geworden om over te spreken. Religie is steeds minder bedreigend geworden.

Tot hier toe heb ik geredeneerd ceteris paribus, dus alsof verder alles hetzelfde zou blijven. Dat zal niet het geval zijn. Daarom is er nog een andere kant aan deze revitalisering van religie en dat zijn de rampen, die zich zouden kunnen voordoen in de 21ste eeuw. Wanneer de wereldorde gedestabiliseerd raakt door hongersnoden, natuurrampen etc, bestaat de kans dat men troost en compensatie zoekt in religie. (In dat geval zal wellicht de politisering van de religie ook in ons deel van de wereld weer op gang komen).

3.3. Pluralisering

Wat in het vorige al geïmpliceerd is verdient nadere uitwerking: individualisme en pluralisme. Zeker op het punt van religie zullen de keuzen in toenemende mate aan het individu worden overgelaten. Hij kiest zelf en hij kiest voor een eigen pakket. De canon van de christelijke kerk zal daarbij een afnemende rol spelen. De kerken zullen met deze veranderingen rekening moeten houden en moeten zorgen dat niet de hele negotie wegvloeit in de richting van allerlei Oibibio-achtige instellingen.

3.4. Globalisering

Het proces van globalisering betekent niets anders dan dat we politiek, economisch, levensbeschouwelijk en dus ook godsdienstig, wereldwijd steeds meer met elkaar te maken krijgen. Dit proces wordt vaak opgehangen aan de moderne techniek. Dat is begrijpelijk, want we leven inderdaad in een elektronisch dorp. Maar het proces is veel ouder, en het proselitisme van de christenen is al 2000 jaar één van de motoren van dit proces. Dit proces heeft verschillende gevolgen. Eén ervan is, dat we een groot aantal allochtone religies op ons grondgebied hebben. In die zin draagt de globalisering bij aan het pluralisme. Aan de andere kant kan het ervoor zorgen voor uniformering. De moslims beschouwen ook de onkerkelijken in Nederland als christenen. Aan de andere kant heb ik een notoire en spraakmakende atheïst al eens horen verkondigen dat alle mensen van christelijke origine ten strijde moeten trekken tegen de nieuwe vijand: de Islam. De globalisering zal mensen terugwerpen op hun oorspronkelijke identiteit en die zal vaak religieus gekleurd zijn. Dit zal de revitalisering, waarover ik sprak, versterken. Het zal de depolitisering, waarover ik het ook had, wellicht terugdraaien en het pluralisme relativeren.

3.5. Religie als hype

De religie staat momenteel in de belangstelling, en dat

vooral tamelijk positief. We moeten dit goed interpreteren. Het gaat hier niet om een terug naar vroeger. Het gaat hier niet om een terugkeer van het oude geloof, of om de aanwas van gelovigen. Het gaat hier om nieuwe vormen van religiositeit, moderne, of als men wil, post-moderne religiositeit. Nederland wordt niet opeens gelovig. Nederland gaat een cultuur-element herontdekken en herwaarderen.

4. Conclusie

Wanneer wij het voorgaande overzien, welke programma-keuzes liggen dan voor de hand op het gebied van religie, zingeving, levensbeschouwing? In mijn antwoord laat ik de traditionele christelijke programma's voor het oude trouwe publiek buiten beschouwing. Ook laat ik buiten beschouwing welke ideologische lading er moet worden gelegd inn de thema-suggesties, die ik hier doe. Men zal ergens uitkomen tussen voorlichten en verkondigen, tussen de EO en de Open Universiteit. Ik noem alleen de thema's.

1. De culturele betekenis van het christendom voor de ontwikkeling van onze beschaving, is een thema dat ondergesneeuwd dreigt te raken. Het is tijd om van kerk-geschiedenis over te schakelen op een cultuur-geschiedenis van het christendom.
2. De werking van de religie in een plurale maatschappij is een thema, maar ook een gegeven dat bij het programmeren steeds een rol zou moeten spelen. Men kan als christelijke, of als in religie geïnteresseerde omroep veel bereiken met een gedifferentieerd religiebegrip.
3. Er ligt een taak voor de omroepen in het vergroten van het begrip voor elkaar van de verschillende religies. Door het geven van goede voorlichting kan men polarisatie verminderen en tolerantie vergroten.
4. De mens is een zingevend dier en wil zijn mogelijkheden en mogelijkheden in een zinvol kader plaatsen. Programma's zoals Rondom 10 blijven hiervoor noodzakelijk en zullen zelfs steeds belangrijker worden. Een gesprek onder goede leiding (Oprah, Sonja, Violet) geeft de mensen argumenten om hun koers in het leven te bepalen. Als tv ergens de rol van de kerken heeft overgenomen, dan is het wel op dit punt. Het is een voorbeeld van wat ik elders genoemd heb: de democratisering van de zingeving. •